

סקירת ספרים

ילדים מדברים: דפוסי תקשורת בשיח עמיתים

שושנה בלום-קולקה ומיכל חמו (עורכות), תל אביב: המרכז לטכנולוגיה חינוכית,
2010, 429 עמודים

דפנה למיש*

הגישות התאורטיות לתפיסת המושג "ילדות" כהבניה חברתית השפיעו עמוקות על שאלות המחקר הנשאלות ועל שיטות המחקר המיושמות בניסיון להשיב עליהן. מחקרי ילדים ותקשורת עסקו באופן מסורתי, במידה רבה, במחקר על אודות ילדים בניסיון להשוות את מיומנויותיהם ואת הישגיהם לאלו של בוגרים, לאתר את החסכים באופן תפקודם ולעמוד על שלבי ההתפתחות שלהם בתהליך "ההתהוות" (becoming) לקראת היותם אדם בוגר. על פי גישות אלה, ילדים צעירים נתפסו כ"נבדקים" בלתי מיומנים המתקשים לדווח על חוויותיהם התקשורתיות ועל התובנות שלהם לגביהן. מחקרים שונים בדקו את הישגיהם הקוגניטיביים, את יכולתם להבחין בין מציאות ובין דמיון, את אוצר המילים שרכשו הודות להתערבות חינוכית וכדומה, והתמקדו בהבדלים בינם ובין מיומנויות וידע של בוגרים. מחקרים רבים אף נסמכו במידה רבה על מבוגרים – הורים, מחנכים, מטפלים, חוקרים – כדי להעיד על עולמם הפנימי של ילדים, על אופני יצירת משמעות בחייהם החברתיים, על תהליכי תקשורת מתווכת ובין-אישית וכדומה.

הספר שלפנינו, "ילדים מדברים: דפוסי תקשורת בשיח עמיתים" בעריכתן של שושנה בלום-קולקה ומיכל חמו, מצטרף לאסכולה שונה וחדשנית יותר בחקר

* ד"ר דפנה למיש (dafnalemish@siu.edu) היא פרופסור לתקשורת וראש החוג לרדיו וטלוויזיה באוניברסיטת דרום אילינוי.

ילדים, זו הדוגלת בהתייחסות לתקופת הילדות לא כתהליך של התהוות לקראת בגרות, כי אם כצורה של "הויה" (being) בזכות עצמה. גישה זו מדגישה את הצורך לאפשר לילדים, בכל שלב של התפתחותם, לזכות בהכרה כבני אדם בעלי קול אישי ייחודי הראוי להישמע ולהיות מובן. יתרה מכך, גישות אלה מסיטות את המשקל ממחקר הייררכי על אודות ילדים למחקר שיתופי עם ילדים ובעבורם. הדגש במחקרים מסוג זה איננו ב"בחינה" של הילדים אלא בניסיון להבין אותם ולאפשר להם להביע את עצמם ואת עולמם מנקודות התצפית שלהם, באשר הם. תפנית תאורטית ואידאולוגית זו בחקר ילדים הובילה להתפתחותן של מתודולוגיות עשירות ומגוונות אשר בחרו להתרחק ממעבדת המחקר, להתקרב לסביבתם הטבעית של הילדים ולעסוק, בין השאר, בניתוח של תצפיות ושל ראיונות, של משחק חופשי ושל עבודות יצירה, כמו ציור, הדבקות, פיסול וכדומה. אחת מתוצאות הלוואי המפתיעות של תפנית זו בתפיסת תקופת הילדות וביישום גישות מחקריות לגביה היא ההבנה ההדרגתית שילדים כנראה מסוגלים לתחכום, לידע, לרגישות ולתובנות מעמיקות לגבי עצמם וסביבתם הרבה יותר ממה שהמחקר הניח לגביהם בעבר.

ואכן, "ילדים מדברים: דפוסי תקשורת בשיח עמיתים" ממחיש במובהק את סגולותיה הייחודיות של תפיסה זו של ילדים. הספר מתחקה אחר תקשורת המתנהלת בטבעיות בין ילדים ומדגים באופן מפתיע את השימוש המתוחכם, העשיר והמורכב שהם עושים בשפה בשלבים המוקדמים של מעגל החיים האנושי. באמצעות טווייה עדינה של תאוריה, ציטוטים ופרשנות עשירה מגישים לנו 11 פרקי הספר הצצה נדירה לשיח עמיתים טבעי שנאסף בכלים אתנוגרפיים בלתי מתערבים. כל אחד ואחד מן הפרקים בספר עוסק בסוג שיח אחר: סיפורים, מתן הסבר, אירועים טיעוניים, דיבור על דיבור, משחקי "כאילו", התנצלויות, בקשות, הוראות. כל אלה פוקחים את עיני הקוראים ומזכירים לנו שילדים הם בני שיח יצירתיים ומתוחכמים, ושהשפה שלהם מייצגת עולם פנימי עשיר ומורכב מאין כמוהו.

יתרה מזאת, המחקר היסודי, המפורט והרגיש המוגש בספר זה ממחיש עד כמה ילדים זקוקים לשיח עמיתים כדי לפתח לא רק את מיומנויותיהם הלשוניות והתקשורתיות, אלא גם את מארג הקשרים וההתנסויות החברתיות. כך לדוגמה, מדגימה בלום-קולקה בפרק 2 (דוגמה 4: "רצפה לאוטואים") כיצד ילדים מפגינים את המודעות הלשונית שלהם באמצעים שונים. כשרפאל מסביר במהלך שיחה ש"אוטואים, או – נשאים על הרצפה. זאת רצפה לאוטואים, מי ש-", ואורן מגיב בהערה מטה-לשונית: "אתה מתכוון לחנייה", הרי בכך הוא מציע תיקון לשוני לחברו ואף מדגים כיצד ילדים תורמים זה לזה להתפתחותם ההדדית.

בפרק 5 מתארת שרה זדונאיסקי-ארליך אירועים טיעוניים של ילדי גן ומדגימה שיחה מורכבת בין שמונה ילדים בגן (דוגמה 5: "לפיקאצ'ו אין שיער"). השיחה פותחת בדיון על צבע השיער שלהם, והיא שזורה בניסיון חיים ובידע עשיר על השיער המגוון של דמות דמיונית מהטלוויזיה (פיקאצ'ו מהסדרה פוקימון), של בעל חיים (אפרוח) ושל בני אדם ממוצא שונה (ערבים, סינים, מרוקנים, אינדיאנים ואתיופים). לקראת סוף התכתוב אומר אלון: "היי, הכושים אה... (צוחק)", ולכך מגיבה נעמי: "היי, אסור להגיד כושים. זה מעליב את האתיופים. אומרים אתיופים במקום כושים". בכך היא משתפת את עמיתה בטיעונים שיסודם בנורמות חברתיות ומגלה מודעת לקשר שבין השפה לבין ההקשר החברתי שלה (במקרה זה, הכוח שבשפה להעליב קבוצת אוכלוסייה והצורך לאמץ נורמות חברתיות לשימוש בה כדי להימנע מכך).

דוגמה מרתקת אחרת לקוחה מפרק 9, שנכתב בידי זוהר קמפף ושושנה בלום-קולקה והעוסק בהתנצלויות בעולם הילדות. בשיחה המתנהלת בין שבעה ילדים בגן (דוגמה 6: "בוא נעשה מסיבה של פיקניק") והעוסקת בעימות בין הילדים סביב בעלות על מקל, מתנצל אריאל בפני יואב ומציע משחק חדש: "בכלל לא התכוונתי לעשות לך – בוא לפה. לעשות לך, בוא נעשה פיקניק!". יואב אמנם מגיב בהסכמה ל"בוא נעשה", אך מציע תוכן אחר למשחק: "מסיבה". השניים מתפשרים בתור הבא, כאשר אריאל מאמץ את המכנה המשותף ביניהם בעקבות הפיוס וההתנצלות שלו ומציע אסטרטגיה מתוחכמת של שילוב: "בוא נעשה מסיבה של פיקניק. יאללה?". יואב נענה לפיוס ולהצעה: "כן!".

שלוש הדוגמאות הללו מציעות רק טעימה מזערית מן העושר האמפירי שהספר גדוש בו, הן של דוגמאות, הן של פרשנות מעמיקה ומורכבת המפתיעה כל פעם מחדש בחשיפת רבדים נוספים של משמעות, הן של קישור של כל אלה לספרות תאורטית רחבת אופקים.

אחד ההיבטים הייחודיים בקובץ מאמרים זה הנו אופי היחסים בין כותבי הפרקים השונים, המהווים כולם מעין קבוצת חוקרים צעירים סביב חוקרת ותיקה ובעלת שם עולמי, פרופ' שושנה בלום-קולקה. אמנם זהו מודל מחקרי מוכר בשיטות מחקר הממוקדות במעבדה ניסויית, אך הוא נדיר בתחומי הדעת שרבים מקהילת חוקרי התקשורת בארץ עוסקים בהם, ועל כן הוא מהווה הפתעה מרעננת: תחום מחקר ממוקד הנבחן מזוויות שונות בידי חוקרים שונים המשלימים כל אחד מהם בנפרד את התצורה המלא שהספר מציע לקוראיו.

יחד עם זאת מבנה "מעבדה" זה הוא גם נקודת חולשה מסוימת של הקובץ, שכן הרמה האקדמית של הפרקים בספר איננה אחידה; יש בהם הכתובים היטב, ויש אחרים הכתובים פחות מכך, ואולי הטובים ביותר גם מעידים על בגרות אקדמית ברמה גבוהה מזו של שכניהם באסופה. ואכן, זו דרכה של מעבדת

חוקרים צעירים בשלבים שונים של התפתחותם: הבוגרים והוותיקים מסייעים לטפח אותם ולהעמידם כדור חדש של ממשיכי דרך.

תקופת המחקר התפרסה על פני השנים 1999-2005, ולפיכך קובץ המאמרים מבוסס על מחקר מעמיק ותובעני ולאורך תקופה ארוכה, שבמהלכה, יש להניח, הפכו חלק מן הכותבים מסטודנטים לחוקרים בזכות עצמם. בעבור חקר התקשורת בארץ, המתאפיין במיוחד בעבודה אינדיבידואלית של חוקרים ובמעט מאוד קבוצות עבודה החולקות יחדיו חבל ארץ מחקרי, מוצע כאן מודל עבודה אחר היכול לאפשר העמקה והרחבה של תחומי מחקר, הפריה הדדית של סטודנטים וחוקרים שיעבדו יחדיו בתחום דעת משותף וכן ניצול יעיל של משאבים אנושיים. למודל זה יש גם יתרונות מבחינת יכולתו לגייס קרנות מחקר משמעותיות. כל זאת בשונה ממודל העבודה האינדיבידואלי, הזורע אמנם את חקר התקשורת בארץ בנקודות אור מרתקות, רבות ומגוונות, אך אינו מגבש אותן בהכרח לתפיסה אינטגרטיבית של שאלות מחקר רחבות יותר מן הקיימות.

כחוקרת של ילדים ושל אמצעי תקשורת הייתי מרותקת במיוחד לאותן דוגמאות שעסקו באופן ההשתלבות של תוכני התקשורת שהילדים צורכים (כדוגמת סדרות טלוויזיה פופולריות בגילים אלה) בשיח העמיתים ובעולם המשחק השגרתי (בדומה לדיון על פוקימון שהוזכר לעיל). מניסיוני המחקרי אוכל לומר שעולם הדמיון והמשחק של ילדים רווי בחומרים השאולים מתוכני טלוויזיה, מקולנוע, ממשחקי מחשב, מספרים וכן הלאה, והמאומצים באופן אקטיבי ויצירתי בדרך שמשרתת את צורכיהם האישיים והחברתיים של ילדים (Götz, Lemish, Aidman, & Moon, 2005).

בקריאת קובץ המאמרים והדוגמאות שבהם תהיתי לא פעם אם מאגר הנתונים שנכלל במחקרים השונים כלל עוד מקרים המתייחסים ישירות לאמצעי התקשורת בחייהם של הילדים, שהכותבים בחרו לא לעסוק בהם, או שמא, בניגוד לציפיותי, שיח העמיתים הספונטני בגילים אלה דל בהתייחסות לתוכני התקשורת. אם אכן כך הוא, יהיה זה ממצא חריג בגוף הידע המצטבר על מקומה של התקשורת המתווכת בחייהם של ילדים צעירים, ובעיקר בזה שנאסף בכלים אתנוגרפיים בבתים, בגני ילדים ובמגרשי משחקים במקומות שונים בעולם. אם, לעומת זאת, הייתה כאן בחירה מכוונת להמעיט בעיסוק בתוכני תקשורת מתווכת, מתעוררת בי סקרנות רבה לגבי המניעים שלה ולגבי ההשלכות שלה על ההבנה שלנו את האופן שבו ילדים מפיקים משמעות ממגוון המשאבים שברשותם ועושים בהם שימוש בשיח עמיתים.

ואולם אולי יותר מכל דבר אחר הייתי, כקוראת, מעדיפה לשנות את הפורמט הצורני של הספר דווקא. יש משהו בסגנון ההעמדה של הטקסט ובדוגמאות בו המחולל הרגשה שמדובר ב"מדריך" או בספר לימוד. ייתכן שזו אכן כוונת

המוציאים לאור, מט"ח (המרכז לטכנולוגיה חינוכית), שכן לספר יש פוטנציאל יישומי עשיר בעבור אנשים העוסקים בגידול ילדים ובטיפול בהם, והוא כולל רכיבים דידקטיים חשובים, כדוגמת תצלומים של ילדים במצבי אינטרקציה שונים, מילון מושגים, הצעות לקריאה נוספת להרחבת ההבנה והידע, נספחים וכן רשימה עשירה מאוד של מקורות בעברית ובאנגלית. יחד עם זאת אני רואה בו בראש ובראשונה ספר אקדמי-מחקרי משובח, אלא שהפורמט, לטעמי, מעורר ציפיות לקריאה של הנחיות יישומיות, מה שהספר איננו מתיימר לספק.

לסיכום, העיון בספר זה איננו רק מרחיב את הדעת לגבי אחד הממדים החשובים ביותר בהתפתחות האנושית, אלא הוא אף משרה מידה רבה של פליאה והנאה מאופייה של התקשורת שמנהלים ילדים, והוא מחייה בעבורנו, הקוראים הבוגרים, את עולם הילדות על קסמו ועל מורכבותו. כל אלה שעולם זה בפרט ותהליכי תקשורת אנושית בכלל מעניינים אותם ימצאו בספר זה חומר רב לעיון, ללמידה ולהעשרה, חומר שיש לו פוטנציאל רב לשיפור התקשורת לא רק בין ילדים-עמיתים, אלא גם בינינו כמבוגרים וכן בינינו ובין הילדים שבחינו.

Götz, M., Lemish, D., Aidman, A., & Moon, H. (2005). *Media and the make-believe worlds of children: When Harry Potter meets Pokémon in Disneyland*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

